

پرونده ماه

مقصد ۴

۳۴ گذر تاریخ - مازنده به آئیم که آرام تگیریم...

۳۴ برشی از متون

۳۶ معرفی کتاب - معرفی دانشنامه‌ای درباره شهید صدر

۳۷ شهید صدر در نگاه رهبر فرزانه انقلاب

۳۸ معرفی کتاب - معرفی اجمالی کتاب اقتصادنا

۴۰ شجره نامه - نوری که همچنان روشن ماند

۴۲ معرفی کتاب - کتاب‌شناسی شهید آیت‌الله صدر

۴۴ چند قاب از زندگی - عالم شهید در غربت عراق

۴۶ مقاله - اندیشه‌ای که در صدر نشست

۴۸ شهید صدر در کلام آیت‌الله هاشمی شاهرودی

پرونده ۱ صد رونا

بی‌شک استعداد خارق‌العاده و پشتکار کم‌نظیر، دید نافذ و ذهن جستجوگر شهید صدر در آفاق علوم متداول حوزه‌ها محصور نماند و هر آنچه را که برای یک مرجع بزرگ دینی در دنیای متنوع امروز سزاوار بود، به حیطة تحقیق و مطالعه کشید و سخنی نو، فکری بکر و اثری ماندگار در آن آفرید. هنگامی که حوزه کهن نجف، در بوته آزمایش رویارویی با امواج بیداری اسلامی و انقلابی قرار گرفت، عجب آن بود که مجاهدان راه حق در بستر بمبیرند و ملت‌های اسلامی و به‌ویژه ملت عراق از کنار این مصائب بزرگ که به اسلام و اهل بیت پیامبر (صلی الله علیه و آله) وارد شد، بی‌تفاوت بگذرند.

مازنده به آنیم که آرام نگیریم...

• ولادت «بنت الهدی»
یار و همراه همیشگی
محمدباقر در دهه اول
ماه محرم الحرام؛ وفات
پدر (سید حیدر صدر)
در روز پنجشنبه ۲۷
جمادی الثانی؛

• تولد سید
محمدباقر در
۲۵ ذی قعدة،
شهر مقدس
کاظمین

۱۳۵۶

۱۳۵۲

افضل المجالس

این اعتقاد نه لا یوجد الآن مجلس أفضل عند الله من مجلسکم هذا الذی تتباحثون فیہ فی المعارف الإسلامیة، فأحببت أن أحضر هذا المجالس الذی هو أفضل المجالس عند الله (مبانی منطقی استقراء، ص ۴۶).

گام‌های بشری

«... هنگامی که در روند تاریخ، از اجتماع خانواده‌ها قبیله شکل می‌گیرد و از اجتماع قبیله‌ها، عشیره و از عشایر، ملتی تشکیل می‌شود، این خود گام صحیحی در پیشرفت بشریت و همگرایی اوست؛ اما همه گام‌هایی که بشر در راه پیشرفت برداشته، نمی‌بایست به ارزش و آرمان والایی تبدیل شوند و مطلق گردند. به عنوان مثال نمی‌بایست عنصر عشیره (عشیره‌گرایی) آن چنان مطلق گردد که برای دفاع از آن، انسان‌هایی به جنگ بپردازند. درحقیقت ارزش مطلقی که انسان در دفاع از آن به جنگ برمی‌خیزد و تنها آن است که ماندگار و ارزش مطلق و کمال حقیقی و واقعی و جاودان است؛ خداوند منزّه و بلندمرتبه است. گام‌های بشری به عنوان سنت، روش و سبک باقی می‌مانند، اما ارزش مطلق جاودان و ماندگار، خداوند سبحان است. از سوی دیگر، جاودان کردن و عمومیت زمانی دادن به آرمان‌ها و ارزش‌های بشری، یک نوع تعمیم اشتباه‌آور است. مثل اینکه آرمان و ارزشی را که از یک گام محدود بشری گرفته شده، در گذر تاریخ به آرمانی والا و ارزشی برتر تبدیل می‌کنند!» (المدرسه القرآنیة، ص ۱۶۹، چاپ دارالتعارف).

ایستادگی در برابر ظلم

«... اسلام هر گرایشی را در جهت دگرگون‌سازی و متحول نمودن اهداف نسبی و مقطعی به اهداف مطلق محکوم و رد می‌کند، زیرا این روند باعث جلوگیری از استمرار حرکت انسان آبه سوی کمال و رشد و در مراحل بعدی مانع گذر از اهداف نسبی می‌شود. چنان که هر گاه مسلمانی در روستا یا شهر یا قبیله‌اش در برابر ظلم ایستادگی می‌کند، از آنجاکه این ظلم از هر ستم دیگری که ستمگران روی زمین انجام می‌دهند، جدایی‌پذیر نیست، از میان برداشتن آن ظلم بخصوص راه هدف نهایی و مطلق خود قرار نمی‌دهد، چرا که این امر، اقرار و اعتراف ضمنی به اعمال

درد نان داریم؟

«هرگاه خط قرمز نظام کمونیستی و اشتراکی بر سر عراق سایه می‌افکند، هزارویک بار خود را امتحان می‌کنم و از خود می‌پرسم؛ اکنون من درد شدیدی را احساس می‌کنم، چرا که عراق در خطر کمونیست است، اما آیا این درد را به همین اندازه احساس خواهیم کرد، اگر این خطر به جای عراق، متوجه ایران، پاکستان یا هر سرزمینی از مناطق اسلامی شود؟ آیا همان درد و ناراحتی را خواهیم داشت، یا ناراحت نخواهیم بود؟ این را از خود می‌پرسم تا خود را بیازمایم و ببینم دردی که به خاطر نفوذ کمونیست به عراق دارم، آیا برای نانی است که از من بریده خواهد شد، یا موقعیت شخصی‌ام را از بین خواهد برد، یا به سبب نظام و رژیمی است که به وجود خواهد آمد؟ چرا که مصالح شخصی‌ام تا حدودی وابسته به اسلام است؛ پس آیا ناراحتی‌ام بدان خاطر است که این مصالح شخصی به خطر خواهد افتاد؟ اگر چنین باشد، پس ناراحتی‌ام به خاطر رواج کمونیست در عراق، بیشتر از ناراحتی‌ام از رواج کمونیست در ایران یا پاکستان خواهد بود. اما اگر ناراحتی‌ام به خاطر خدای تعالی باشد، اگر بدان خاطر باشد که می‌خواهم روی زمین، خدا پرستش شود و مردم گروه گروه از دین خدا بیرون نروند؛ در این صورت، از حد ایران و عراق و پاکستان فراتر می‌روم و به فکر مصالح اسلام خواهم بود و با خطرهایی که اسلام را تهدید می‌کند، به یک اندازه برخورد خواهم کرد، بی‌آنکه تفاوتی میان عراق و ایران و پاکستان و یا هر کجای دنیای اسلام باشد...» (المحنة، صص ۴۹ - ۵۱).

اسلام و مکتب‌های اقتصادی

«منظور از مکتب اقتصادی، ایجاد روشی برای تنظیم زندگی اقتصادی است که بر عدالت متکی باشد. بنابراین هنگامی که از مکتب اقتصادی اسلام می‌پرسیم، مقصود آن است که بدانیم آیا اسلام، روشی برای تنظیم زندگی اقتصادی جوامع بشری دارد؟ آن گونه که - به عنوان مثال - کاپیتالیسم با اصل آزادی اقتصادی، روش کلی خود را در تنظیم زندگی اقتصادی بیان می‌کند. مکتب اقتصادی، عهده‌دار ایجاد روش برای تنظیم عادلانه زندگی اقتصادی است. علم اقتصاد، روشی برای تنظیم زندگی ایجاد نمی‌کند، بلکه روشی را که در جامعه‌ها پیاده شده در نظر گرفته و به بررسی نتایج و آثار آن می‌پردازد. «اسلام و مکتب‌های اقتصادی، ۱۳۵۵، صص ۱۳۸ و ۱۳۹».

برشی از متون

منتخب

باید به مرجعیت آقای خمینی که امروز آمال و آرزوهای اسلام را در ایران نمودار کرده، توجه داشته، به او اخلاص ورزید و از مصالح ایشان حمایت کرد و در وجود عظیمش ذوب شد، به همان اندازه که او در هدف بزرگش ذوب و فانی شده است

• تأسیس مدرسه
منتدی النشر، تحت
نظر علامه عسکری
در کاظمین و تحصیل
محمدباقر در آن
مدرسه؛

• دوراهی تحصیل در حوزه
نجف یا تکمیل دروس
آکادمیک در خارج از کشور؛
موافقت مادر با تحصیل سید
محمدباقر در حوزه علمیه؛

• هجرت از کاظمین به
نجف، به همراه برادر (سید
اسماعیل)؛ وفات سید
ابوالحسن اصفهانی در
کاظمین؛

۱۳۶۵

۱۳۶۴

۱۳۶۳

عز و جلّ در زمین نبوده است؟ اکنون مرجعیت امام خمینی، این هدف را تحقق بخشیده است. پس آیا منطقی است که فقط نظاره گر باشیم و موضع درست و مناسبی انتخاب نکنیم، حتی اگر به قیمت تمام زندگی و آنچه داریم، تمام بشود؟! (سنوات المحنه و ایام الحصار، ص ۲۴۸)

ستمگرانهای است که در گوشه و کنار جهان انجام می‌شود. در واقع از آن جهت او در برابر ظلم و ستم محلی پایداری می‌کند که بخشی از ظلمی است که انسان نسبت به همنوعانش اعمال می‌کند...» (الاسلام یقود الحیاه، ص ۱۸۰، چاپ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی).

باید دل‌ها یکی شود

«روح و جان برادری و اخوت اسلامی را که در تاریخ، نمونه و بالاترین مُثُل و بهترین الگو در همکاری و همیاری جامعه پرهیزگاران و پارسایان است، به نمایش بگذارید. در جامعه پرهیزگاران است که هیچ مسلمانی بر مسلمان دیگر برتری و فضلی ندارد، مگر به تقوا. این جامعه، جامعه عماربن‌یاسر، سلمان فارسی، صهیب رومی و بلال حبشی است که دل‌های آنان با اندیشه و ایمانی بارور و آباد است که از تمامی

حدود و ثغور سرزمین‌های فتح شده، گذشته و فراتر رفته، نام و نشان آسمانی و رسالتی فراخاکی گرفته است. پس باید دل‌ها یکی شود و در چارچوب رهبری حکیمانۀ امام خمینی و برای ساختن جامعه اسلامی بزرگی که مشعل‌دار نور قرآن کریم به تمامی جهان است، تمامی توان‌ها و قدرت‌ها ذوب گردد...» (سنوات المحنه و ایام الحصار، ص ۲۵۹).

رسالت انسان

«...دنیای در دورۀ معاصر، مارکسیسم را به خود دیده که پیروانش مدعی‌اند ایدئولوژی آن، جهانی و فراگیر است، اما هرگز و در هیچ زمانی، انسانی نخواهد بود، چرا که مبانی آن مادی است و از هنگامی که انسان را از منبع عظمت و شاخص‌ترین ویژگی‌اش که بُعد معنوی و مذهبی، به عنوان محور انسانی‌اش باشد، عاری نموده است؛ درحقیقت انسان را نفی کرده و به او کفر ورزیده است. هنگامی که انسانیت نباشد، دیگر فراگیری و جهانی بودن مفهومی ندارد؛ زیرا مفهوم فراگیری و جهانی بودن، شرط اساسی و اصلی خود را که ایمان و باور داشتن به انسان است، به دلیل فوق از دست خواهد داد. اینک اسلام بر جای می‌ماند که تنها دینی است که دعوت و رسالتش انسانی و فراگیر است. چه در گذشته، چه اکنون و چه در آینده که همچنان خواهد ماند تا آن زمان که زمین و هر کس که بر آن زندگی می‌کند، به نزد خدا باز گردند» (رسالتنا، ص ۵۹).

مرجع آرزوهای اسلام

«بر هر فرد که سعادت‌مند بود و توانست در سایه این شخصیت بزرگ اسلامی [امام خمینی] زندگی کند، واجب است که تمام کوشش و امکانات و خدماتی را که در توان دارد، میبذول داشته، همه را در خدمت تجربه‌اش گیرد... باید به مرجعیت آقای خمینی که امروز آمال و آرزوهای اسلام را در ایران نمایان کرده، توجه داشته، به او اخلاص ورزید و از مصالح ایشان حمایت کرد و در وجود عظیمش ذوب شد، به همان اندازه که او در هدف بزرگش ذوب و فانی شده است» (سنوات المحنه و ایام الحصار، ص ۱۶۴).

در کنار امام خمینی

«هدف مراجع در طول تاریخ چه بوده است؟ آیا اقامۀ حکم خدای

• تألیف کتاب فدک در تاریخ، در تعطیلی ماه رمضان؛

• تمام جلد دوم کفایه در اواخر این سال؛ گذاشتن عمامه و پوشیدن ردای روحانیت؛

• حضور در درس خارج شیخ محمدرضا آل یاسین (دایی شهید صدر) و آیت الله العظمی خویی؛

۱۳۶۹

۱۳۶۸

۱۳۶۷

معرفی کتاب

معرفی دانشنامه‌ای درباره شهید صدر السیره والمسیره

در ارتباط با شهید صدر است. نویسنده این کتاب به نقد متونی می‌پردازد که پیش‌تر در پیوند با این موضوع نوشته شده است. این اثر پنج جلدی، در ده فصل و پنج پیوست، در سال ۲۰۰۷، توسط انتشارات دارالعارف بیروت منتشر شده است که خواننده را به طور کامل با زندگی شهید محمداقبر صدر آشنا می‌کند. در بخش آخر اثر، ۲۴۶ عکس و ۵۴۷ سند که بیشتر آنها دست‌نویس هستند و برای نخستین بار به نمایش عمومی گذاشته می‌شوند، ارائه شده است.

ده فصل این کتاب پس از مقدمه، به این ترتیب است:

فصل اول: معرفی خاندان شهید صدر و شخصیت‌های مهم این خاندان؛ فصل دوم: رشد علمی شهید صدر (۱۳۵۳ - ۱۳۷۵ هـ. ق)؛ فصل سوم: در سایه‌سار مرجعیت آیت‌الله حکیم (۱۳۷۶ - ۱۳۸۹ هـ. ق)؛ فصل چهارم: بررسی موضوعی بخش‌هایی از شخصیت شهید صدر؛ فصل پنجم: مرحله انتقال (۱۳۹۰ - ۱۳۹۴ هـ. ق)؛ فصل ششم: مرجعیت استوار (۱۳۹۵ - ۱۳۹۸ هـ. ق)؛ فصل هفتم: روزهای آتشین و ماه‌های خاکستری (۱۳۹۹ - ۱۴۰۰ هـ. ق)؛ فصل هشتم: پژواک شهادت؛ فصل نهم: انتقال پیکر شریف شهید در سال ۱۹۹۴ و ۱۹۹۷ میلادی؛ فصل دهم: پیوست‌هایی درباره آثار شهید و مهم‌ترین چابهای آن و فرهنگی از آنچه درباره وی نوشته شده است.

محمداقبر صدر: السیره و المسیره فی حقائق و وثائق؛ نخستین دانشنامه درباره زندگی شهید محمداقبر صدر شمرده می‌شود. احمد عبدالله ابوزید العاملی به بررسی زندگی شهید صدر از سال ۱۳۵۳ هـ. ق (تولد) تا سال ۱۴۰۰ هـ. ق (شهادت)، به صورت سال‌شمار و بسیار دقیق و گسترده و نیز، با استناد به صدها منبع فارسی، عربی، انگلیسی و فرانسوی می‌پردازد. وی تبیین واقع‌نگارانه فضای رویدادهای آن زمان را برای مخاطب، دلیل ترجیح شیوه سال‌شمار و تاریخی بر شیوه بررسی موضوعی بیان می‌کند. همچنین این شیوه بیانگر واقعیت پیوند محکم میان دو حوزه نجف و قم در آن سال‌ها و حوادثی است که به این حوزه‌ها مربوط می‌شود و نیز، بازتاب این پیوند و حوادث مؤثر بر شخصیت و جهت‌گیری شهید صدر.

این اثر نمایشی جامع از منابعی که پیرامون این شخصیت بزرگوار و مبارزات وی گردآوری شده را ارائه می‌دهد که نگارنده کتاب، این داده‌ها را از صدها اثر فراهم کرده و همچنین با صدها شخصیت که با شهید صدر در ارتباط بوده‌اند، دیدار و گفتگو داشته و حتی به اسناد سیاسی استناد کرده است، به گونه‌ای که تعداد منابع این اثر به ۱۷۳۲ منبع می‌رسد.

از دیگر ویژگی‌های این اثر، نمایش شفاف و بی‌ابهام تمام اسناد

• درگذشت شیخ
محمد رضا آل یاسین،
استاد و دایی شهید
آیت الله صدر؛

• چاپ دو کتاب فدک
فی التاریخ و غایه الفکر
فی علم الاصول؛

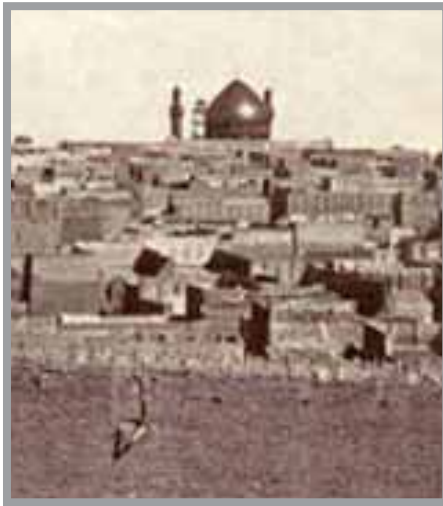
• فراغت از حضور در درس سید خوبی،
در آن هنگام که سید خوبی به او گفت
که تو به من نیازی نداری، خودت برو
درس بده؛ مشارکت شهید صدر در
مجلس حاشیه نویسی بر عروه آیت الله
خوبی؛

۱۳۷۵

۱۳۷۴

۱۳۷۰

شهید صدر در نگاه رهبر فرزانه انقلاب

حوزه کهن نجف در بوته آزمایش

در میان چهره‌های برجسته حوزه‌های علمیه در دهه‌های اخیر، مرحوم آیت الله شهید سید محمدباقر صدر علیه السلام یکی از ممتازترین و شگفت‌انگیزترین آنهاست.

هر مجمع علمی حق دارد که به فرآورده انسانی بزرگی چون این عالم بزرگوار به خود ببالد. بی شک او یک نابغه و یک ستاره درخشان بود. از جنبه علمی، جامعیت، پژوهش و نوآوری و شجاعت علمی، همه را یکجا دارا بود. در اصول، در فقه، در فلسفه و در هر آنچه با این دانش‌ها ارتباط می‌یابد از بنیان‌گذاران و صاحبان مکتب محسوب می‌شد.

استعداد خارق العاده و پشتکار کم‌نظیرش، از وی عامل ذوفنون و ژرف‌نگری پدید آورده بود که دید نافذ و ذهن جستجوگرش در افق دانش‌های متداول حوزه‌ها محصور نمانده و هر آنچه را که برای یک مرجع بزرگ دینی در دنیای متنوع امروز سزاوار است، به حیطة پژوهش و مطالعه کشیده بود و سخنی نو و فکری بکر و اثری ماندگار در آن می‌آفرید.

بی شک اگر این جوهره دانش و پژوهش و این اندوخته تمام‌نشدنی انسانی، با دست پلید جنایت‌کاران از حوزه علمیه ربوده نمی‌شد، جامعه شیعی و اسلامی می‌توانست در آینده‌ای نزدیک شاهد اوج دیگری در قلمرو مرجعیت و ریاست علمی و

دینی باشد.

توفیق و مدد الهی، آمیختگی این فضیلت‌های بزرگ را با رتبه والای جهاد فی سبیل الله رقم زد. در هنگامی که حوزه کهن نجف، در بوته آزمایش روبرویی با امواج بیداری اسلامی و انقلابی قرار گرفت، این شخصیت بیدار و آگاه، در راه مجاهدتی علمی و سیاسی گام نهاد و درخشش معنوی خود را دوچندان کرد. بینش عمیق او نیاز زمان را حس کرد و در راهی که اجداد طاهرینش به روی پیروان و جانشینان خود گشوده بودند، گامی استوار نهاد و چه زود پاداش این فداکاری عظیم، یعنی محنت و سپس شهادت در راه خدا را دریافت کرد.

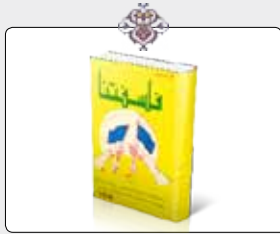
شهید آیت الله صدر برای طلاب و فضلاء جوان، بی شک یک اسوه و نمونه است. درس انسان‌پروری او با شهادت جان‌گدازش خاتمه نیافته است. آثار علمی و شیوه تحقیق او اکنون پیش روی فضلاء جوان حوزه‌های علمیه قرار دارد و انگشت اشاره او آنان را به راه عظمت و کوشش علمی، همراه با روشن‌بینی و جهان‌نگری هدایت می‌کند. حوزه‌های علمیه امروز نیز نیازمند شهید صدر و هر عنصر باهمت و پرتوانی هستند، که راه علمی و اسلام‌شناسی و جهان‌نگری او را دنبال کنند.

■ ۲۹ دی ماه ۱۳۷۹، کنگره شهید آیت الله سید محمدباقر صدر

• تأسیس حزب الدعوة الاسلامی، تنظیم اساسنامه حزب بر پایه اعتقادات دینی توسط شهید صدر و آغاز همکاری ایشان با این حزب به مدت پنج سال؛ کودتای عبدالکریم قاسم بر ضد فیصل دوم، پادشاه عراق، و اعلام حکومت جمهوری.

• فراگیر شدن موج الحاد و مخالف اسلام در عراق پس از باز شدن فضا برای کمونیست‌ها به وسیله عبدالکریم قاسم؛ بازگشت امام موسی صدر پسر عموی محمدباقر صدر، از نجف به ایران؛ برگزاری جلسات هفتگی شهید صدر در شبهای پنجشنبه و جمعه در قالب پرسش و پاسخ درباره مسائل اجتماعی، سیاسی، سیره اهل بیت و...؛ اتمام تحصیلات اصولی و آغاز تدریس خارج اصول؛

• پایان یافتن تحصیلات فقهی؛ چاپ کتاب فلسفتنا؛

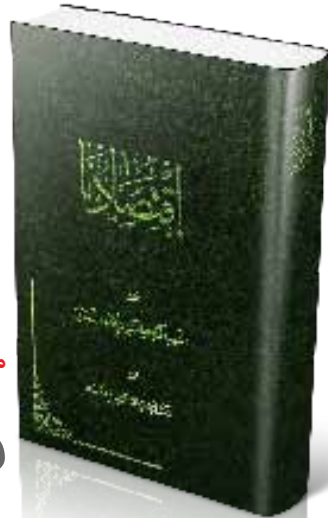

۱۳۷۹

۱۳۷۸

۱۳۷۷

معرفی کتاب

معرفی اجمالی کتاب اقتصادنا

مالکیت دو گانه، آزادی اقتصاد

کتاب اقتصادنا، نوشته گرانسنگ شهید رابع، آیت‌الله سید محمدباقر صدر، نخستین تلاش علمی بی‌همتا برای استخراج نظریه اقتصادی اسلام از احکام شریعت است که شهید صدر در آن، از طریق طرح تفصیلی احکام شریعت تا اصالت فقهی و مفاهیم و اصطلاحات علم اقتصاد را جمع کرده است. این اثر ارزشمند بیانگر اصلی اندیشه سید محمدباقر صدر در حوزه اقتصاد است. اقتصادنا برجسته‌ترین و راهبردی‌ترین اثر شهید محمدباقر صدر است. این کتاب به مطالعه واقع‌بینانه، نقادانه و محققانه مکتب‌های اقتصادی مارکسیسم، سرمایه‌داری و اسلام، و مبانی فکری و ابعاد تفصیلی این سه مکتب می‌پردازد. ایشان با بررسی انتقادی مکتب‌های اقتصادی، همچون سرمایه‌داری، مارکسیسم و ... اعتبار اقتصاد اسلام را به اثبات رسانده و در طرحی علمی و محققانه، سیستم اقتصادی اسلام را ارائه کرده است. کتاب اقتصادنا در سال ۱۳۸۱ هـ ق به چاپ رسید که ترجمه فارسی اثر با نام اقتصاد ما به وسیله محمدکاظم موسوی (جلد اول) و عبدالعلی سپهبدی (جلد دوم) به طبع رسیده است. یکی از نکات شایان توجه این اثر، روش تقریبی آیت‌الله محمدباقر صدر است. روش بحث کتاب اقتصادنا شامل ساختار نظری و ارائه بحث و رجوع به منابع اصیل و شیوه استدلال و اصول دآوری

است. شهید صدر در مباحث کتاب، از مرزهای فقه شیعه فراتر می‌رود و به آرا و نظرهای فقهای اهل سنت نیز به عنوان منابع علمی برای اکتشاف الگوی اقتصاد اسلامی، توجه نشان می‌دهد؛ از این‌رو آرای شافعی، مالک، سرخسی و ابن‌حزم را نیز در کنار آرای فقهای شیعه مطرح می‌کند. کتاب اقتصادنا مشتمل بر دو (سه) بخش است که آیت‌الله محمدباقر صدر در بخش نخست (و دوم) به بررسی انتقادی مکتب‌های اقتصادی شرق و غرب (نظام سرمایه‌داری و سوسیالیسم) پرداخته و آنها را مردود و بی‌ارزش دانسته است. شهید صدر با اشاره به نظام‌های اقتصادی مارکسیستی و سرمایه‌داری و بررسی آن، می‌کوشد اقتصاد اسلامی را به‌منزله نظام برتر اقتصادی معرفی کند. بدین منظور در بخش دوم (سوم) مهم‌ترین بخش این اثر، به استخراج و طرح تفصیلی سیستم اقتصادی اسلام (اقتصاد اسلامی) پرداخته است. در بخش دوم (سوم)، مباحث گوناگونی گنجانده شده است؛ در مقدمه این بخش با عنوان «نشانه‌های کلان و اساسی اقتصاد اسلامی» اندیشه‌های روش‌شناختی آمده است. رویکرد اساسی کتاب اقتصادنا بر شیوه‌هایی استوار است که اسلام از طریق آن، دارای توانایی تنظیم توزیع، برای رساندن ثروت اقتصادی به حد اعلا

طلابه ماه

مدرسه ماه

پرونده‌ماه

استاد ماه

اخیر ماه

مکتوب‌ماه

۳۸ حاشیه شماره سه

مقصد ۴

• شروع درس خارج فقه شهید صدر؛ فوت آیت‌الله بروجردی؛ تدریس خصوصی اسفار برای شیخ محمدابراهیم انصاری؛

۱۳۸۰

• چاپ کتاب اقتصادنا؛ انتشار مجله «الاضواء» توسط جماعه العلماء که سرمقاله های پنج شماره نخست آن را شهید صدر، تحت عنوان «رسالتنا» می نگاشت و نیز مقالات بنت‌الهدی صدر در این مجله به چاپ می رسید؛ نگارش مقاله «آزادی در قرآن» برای مجله الاضواء؛ از دواج با دخترعموی خود، خواهر امام موسی صدر، در لبنان؛ زیارت حضرت زینب و رقیه در شام، پس از بازگشت از لبنان؛

• خارج شدن شهید صدر از حزب الدعوة، به سفارش آیت‌الله حکیم؛ نوشتن مقالات «دروس من القرآن حکیم» در مجله الاضواء؛

۱۳۸۲

دی محدود و عدالت اجتماعی

آن است و راه آن را بهره‌گیری انسان از منابع و ثروت‌های طبیعی می‌داند. بدین جهت بخش عمده‌ای از اثر به نظریه توزیع پیش از تولید و نظریه توزیع پس از تولید، اختصاص داده شده، پس از آن شهید صدر در دو فصل آخر کتاب، به نظریه تولید، نقش و مسئولیت دولت در نظام اقتصاد اسلامی، به عنوان نیروی اساسی ثروت تولیدی و اهداف توزیع تأکید می‌کند. در اندیشه شهید صدر، اهمیت نقش دولت از آن‌روست که راه‌اندازی پروژه‌های بزرگ اقتصادی، بدون دولت میسر نیست و این پروژه‌های بزرگ، نیازمند انباشت سرمایه است که بدون کمک دولت امکان ندارد؛ زیرا اسلام ثروت‌اندوزی کلان را منع کرده و دولت باید برای اطمینان‌یابی از جریان درست تولید و توزیع منصفانه منابع طبیعی، در اقتصاد دخالت کند.

آیت‌الله محمدباقر صدر، سه اصل اساسی را برای نظام اقتصادی اسلام برمی‌شمرد: مالکیت دوگانه، آزادی اقتصادی محدود و عدالت اجتماعی. به اعتقاد ایشان، اختلاف اساسی میان اسلام و نظام سرمایه‌داری و سوسیالیسم، در ماهیت مالکیت مورد پذیرش هر یک از این نظام‌ها نهفته است، زیرا جامعه و نظام سرمایه‌داری به گونه مالکیت فردی باور دارد و مالکیت عمومی را جز در موارد ضرورت اجتماعی به رسمیت نمی‌شناسد؛ جامعه سوسیالیستی

درست برعکس این است؛ اما جامعه اسلامی با هر دو نظام تفاوت دارد، زیرا گونه‌های مختلف مالکیت را در آن واحد به رسمیت می‌شناسد و به جای اصل تک‌شکلی مالکیت که سرمایه‌داری و سوسیالیسم پذیرفته‌اند، اصل مالکیت دوگانه یا مالکیت دارای اشکال گوناگون را پذیرفته است. مالکیت بر سه گونه است: مالکیت خصوصی، عمومی و دولتی.

بدین ترتیب، شهید آیت‌الله محمدباقر صدر با شناخت نظام‌ها و سیستم‌های اقتصادی معاصر و با آگاهی کامل از مبانی و تئوری‌های آنها، به نقدی عالمانه و واقع‌گرایانه از آنها پرداخته و بر مبنای نگرش کلی به شریعت و فقه، برای نخستین بار، خطوط کلی نظام اقتصادی تشیع را ترسیم کرد و ساختار کلی اقتصاد اسلامی را بر سه اصل «مالکیت مختلط»، «آزادی در محدوده مشخص» و «عدالت اجتماعی» بنیان نهاد و پارهای از قواعد اقتصادی اسلام را با روش استقراء، استخراج نمود.

امروزه این اثر ارزشمند همچنان مهم‌ترین و رایج‌ترین کتاب در حوزه اقتصاد اسلامی است و در تمام دانشگاه‌های غرب و ایران، هر جا که سخن از اقتصاد اسلامی در میان باشد، در کانون توجه قرار دارد.

منتخب

آیت‌الله محمدباقر صدر، سه اصل اساسی را برای نظام اقتصادی اسلام برمی‌شمرد: مالکیت دوگانه، آزادی اقتصادی محدود و عدالت اجتماعی. به اعتقاد ایشان، اختلاف اساسی میان اسلام و نظام سرمایه‌داری و سوسیالیسم، در ماهیت مالکیت مورد پذیرش هر یک از این نظام‌ها نهفته است

• حادثه مدرسه فیضیه و دعوت آیت‌الله حکیم از امام خمینی علیه السلام برای هجرت به نجف؛ تولد نخستین فرزند شهید صدر؛

۱۳۸۲

• انتشار مقالات «ملکيه النبی و الامام»، «الجماله فی کتاب اقتصادنا» و «الرساله الفکرية و القیاده» در مجله الاضواء؛ تبعید امام خمینی علیه السلام به ترکیه؛ تدریس درس «منطق ذاتی»؛ تأسیس دانشکده اصول دین، تحت اشراف علامه عسکری در بغداد و مشارکت شهید صدر در تنظیم مواد درسی و نظام آموزشی آن مدرسه، بنا به درخواست علامه عسکری؛

• تولد دومین فرزند شهید صدر؛ تبعید امام خمینی علیه السلام به نجف ادر نهم جمادی الثانی؛

۱۳۸۵

شجره نامه

نوری که همچنان روشن ماند

عزالدین حسین بن محمد

جد نهم آیت‌الله صدر، متولد ۹۰۶ در جبع و متوفی به سال ۹۶۳ ه.ق. شاگرد پدر شهید ثانی و شیخ علی بن عبدالعالی میسی و شیخ شمس‌الدین محمد (پدر همسرش) بود.

نورالدین علی بن حسین

جد هشتم آیت‌الله صدر، متولد ۹۳۱ ه.ق در جبع، تلمذ در محضر پدر و سپس شهید ثانی، تاریخ وفات ایشان نامعلوم است.

سید علی بن نورالدین

جد هفتم آیت‌الله صدر (برادر مادری صاحب معالم و برادر پدری صاحب مدارک)، متولد سال ۹۷۰ در جبع.

سید زین العابدین

جد ششم آیت‌الله صدر، متولد سال ۹۶۶ ه.ق در جبع.

سید ابراهیم شرف‌الدین

جد پنجم آیت‌الله صدر

سید محمد (ابوصالح)

جد چهارم آیت‌الله صدر، متولد ۱۴۰۹ ه.ق در جبع، استفاده از محضر درس پدر، شیخ احمد بن حسین عاملی نباطی، شیخ حسام‌الدین طریحی نجفی، محقق سبزواری و شیخ علی نواده شهید ثانی و شیخ حر عاملی.

سید محمد (سید محمد ثانی)

سید صالح

جد سوم آیت‌الله صدر، متولد سال ۱۱۲۲ ه.ق در شحور و متوفی به سال ۱۲۱۷ ه.ق در نجف اشرف، تلمذ در محضر پدر و چند تن از علمای جبل عامل، یادگیری علم طب نزد علامه شیخ علی خاتون‌آبادی، استفاده از مجلس درس وحیدبهبهانی.

سید مهدی

سید ابوالحسن

سید محمدعلی

متولد ۱۱۹۵، جد سید حسن صدر، صاحب کتاب تأسیس الشیعه

سید ابوالحسن

سید حیدر

سید علی

سید جمال الدین

• شکست اعراب در جنگ شش‌روزه در برابر اسرائیل و واکنش علمای نجف؛ مشرف شدن آیت‌الله صدر به سفر حج؛ شستشوی کعبه توسط شهید صدر، بنا به دعوت تولیت بیت‌الله‌الحرام؛

• ترجمه کتاب اقتصادنا به فارسی؛ وفات برادر و معلم شهید صدر، سید اسماعیل صدر؛ کودتای حسن البکر و صدام حسین بر ضد عبدالرحمان عارف و روی کار آمدن حزب بعث در عراق؛

• سختگیری حزب بعث نسبت به اقامه عزای سیدالشهدا و زائرین و مهاجرین ایرانی در عراق؛ انتخاب امام موسی صدر به ریاست مجلس اعلای شیعیان در لبنان؛ ولادت فرزند سوم شهید صدر؛ سفر آیت‌الله صدر به لبنان در اعتراض به رفتار رژیم بعث علیه سید حکیم؛ چاپ کتاب بانک بدون ربا در اسلام؛ شکست کودتای ضد رژیم عراق که دولت عراق ایران و آمریکا را به دست داشتن در آن متهم کرد برگزار در درس «ولایت فقیه» امام خمینی (ره) در نجف؛

۱۳۸۹

۱۳۸۸

۱۳۸۷

• وفات سید محسن حکیم و برگزاری مراسم تشییع، با جمعیت و شکوه بسیار؛ آغاز مرجعیت آیت‌الله سید محمدباقر صدر؛ اعلام مرجعیت امام خمینی علیه السلام توسط علماء؛ درخواست شهید صدر بر ادامه مسیر سید حکیم در برخورد با مسایل سیاسی و اجتماعی؛ تولد فرزند چهارم شهید صدر، تنها پسرش محمدجعفر بود؛ ابتلای شهید صدر به عارضه قلبی و استراحت سه هفته‌ای در خانه؛ فتوای شهید صدر بر لزوم مسلح شدن بر ضد حکومت و اختصاص حقوق شرعیه به آن؛

• روی کار آمدن حافظ اسد در سوریه و درخواست او از شهید صدر، مبنی بر فرستادن مبلغ به سوریه به منظور تقویت بنیه اعتقادی دولت؛ چاپ کتاب‌های بحوث فی الشرح العروه الوثقی و الاسس المنطقیه للاستقرار؛ مهلت شش روزه حکومت بعث به ایرانی‌ها برای خروج از عراق اعتراض شهید صدر را برانگیخت؛ تعطیلی دروس امام خمینی و شهید صدر، به نشانه اعتراض به حکومت؛ تصمیم آیت‌الله صدر برای قیام شهادت‌طلبانه به منظور خروج از اوضاع بد کشور؛ تصمیم امام خمینی برای سفر به لبنان، به نشانه اعتراض؛

• تهدید شدن شهید صدر توسط رژیم صدام حسین؛ دستگیری چند تن از اعضای اصلی حزب الدعوة توسط رژیم عراق و انتقال آنان به بغداد؛ بازداشت چند روزه شهید صدر؛ تولد پنجمین فرزند امام خمینی به وسیله شهید صدر در جلسه‌ای مشورتی و مخالفت سایرین؛ مطرح شدن شهید صدر به عنوان مرجع تقلید؛

۱۳۹۲

۱۳۹۱

۱۳۹۰

معرفی کتاب

■ فلسفتنا

اثر حاضر که در فلسفه اسلامی و فلسفه دیالکتیک بحث کرده، مجموعه‌ای از مفاهیم اساسی از جهان هستی و روش تفکر صحیح است. فلسفتاندر یک جلد به زبان عربی، توسط انتشارات دارالتعاریف للمطبوعات در سال ۱۴۱۰ هـ. ق به چاپ رسیده است. این کتاب با نام فلسفه ما به فارسی ترجمه و از آن تلخیص‌ها و شرح‌های گوناگونی عرضه شده است.

■ البنک الاربوی فی الاسلام: اطروحه للتعويض عن الربا، و دراسه لكافه اوجه نشاط البنوک فی ضوء الفقه الاسلامی.

شهید صدر اثر حاضر را به درخواست گروهی از متخصصان و کارشناسان امور بانکداری نگاشته و در آن شیوه‌هایی جهت جذب منابع در بانکداری بدون ربا ارائه کرده و با بهره‌گیری از موازین فقهی به‌منظور جایگزین کردن بانکداری اسلامی به جای بانکداری غربی و شیوه آن توضیح داده است.

■ الأسس المنطقیه للإستقرار

این اثر دستاورد مهم آیت‌الله سید محمدباقر صدر در زمینه پژوهش‌های فلسفی و منطقی است. آیت‌الله صدر در این اثر، پایه‌هایی را در علم منطق بنا نهاد و به نظریه «المنطق الذاتی» دست‌یافت.

■ الفتاوی الواضحه

این اثر رساله عملی شهید آیت‌الله صدر محسوب می‌شود که با استقبال گسترده شیعیان روبه‌رو شد. به‌طوری‌که در بسیاری از مسائل دینی و شرعی به آن مراجعه می‌کنند. در این کتاب، مسائل عبادی به شیوه‌ای جدید و متفاوت از شیوه رایج در رساله‌های عملی فقیهان مطرح شده است.

■ المدرسه القرآنیه

این اثر مجموعه سخنرانی‌های شهید آیت‌الله صدر، با رویکردی

جدید در زمینه سنت‌های تاریخی در قرآن کریم است که توسط شیخ جلال‌الدین‌علی‌الصغیر تنظیم و چندین بار منتشر شد. ترجمه فارسی آن به‌تازگی تحت عنوان سنت‌های اجتماعی و فلسفه تاریخ در مکتب قرآن به چاپ است.

■ بحث حول الولا به

اثر حاضر پژوهشی درباره ولایت و در واقع مقدمه‌ای از شهید صدر است. برای کتاب الشیعه الإمامیه به قلم «عبدالله الفیاض». با توجه به اهمیت این مقدمه، در کتابی مستقل چاپ و موضوع تشیع و گسترش آن در جامعه اسلامی در آن بررسی شده است. شهید صدر در این کتاب اثبات کرده که تشیع از زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آغاز شد و در حقیقت، اسلام ناب و اصیل مذهب تشیع است.

■ بحث حول المهدی علیه السلام

پژوهشی درباره حضرت مهدی علیه السلام که جنبه اعتقادی و علمی را به صورت موضوعی جمع کرده و حقیقت مهدی موعود علیه السلام را به اثبات رسانده است.

■ المدرسه الإسلامیه

پژوهشی علمی برای بررسی مشکلات اجتماعی است و شهید صدر در این کتاب با استدلال و دلایل موضوعی، ضعیف بودن اندیشه مادی را در بررسی مشکلات اجتماعی آشکار و راه‌حلی مناسب در این زمینه ارائه می‌کند. سپس نظریه اسلامی را در بررسی مشکلات بشری مطرح و آن را بهترین راه‌حل در این زمینه بیان می‌کند. به عبارتی این کتاب شامل دو کتاب انسان المعاصر و المشكله الاجتماعیه و ماذا تعرف عن الاقتصاد الإسلامی است.

■ المرسل، الرسول، الرساله

در اصل مقدمه‌ای برای رساله عملی وی، الفتاوی الواضحه است که در آن شیوه جدیدی را اتخاذ می‌کند که با مقدمات تقلیدی حاکم بر رساله‌های علمی فقیهان فرق دارد و در آن مسائل اعتقادی مهمی را

• فتوای شهید صدر مبنی بر حرمت شرکت زنان در پارلمان؛ ولادت ششمین فرزند شهید صدر که بعدها همسر مقتدا صدر شد؛ چاپ تعلیقه بر منهاج الصالحین، به عنوان رساله عملیه؛

۱۳۹۳

• دستگیری و اعدام پنج تن از شاگردان و مریدان شهید صدر: «شیخ عارف بصری، سید عزالدین قبانچی، سید عمادالدین طباطبایی تبریزی، حسین جلوخان و سید نوری طعمه» توسط رژیم بعث؛ تعطیلی درس آیت الله صدر به نشانه اعتراض به دستگیری‌ها و شکنجه‌های طلاب به دست بعثی‌ها؛ تأکید شهید آیت الله صدر بر خروج طلاب از حزب الدعوة و کار تشکیلاتی؛

• تعطیلی درس و نماز جماعت به وسیله شهید صدر، به خاطر ایجاد شدن جو منفی شدید حوزه علمیه علیه خود و شاگردانش؛ اصرار سید خوبی مبنی بر لزوم بازگشت شهید صدر و پذیرفتن ایشان، پس از خودداری بسیار؛

۱۳۹۵

کتاب‌شناسی شهید آیت الله صدر

بررسی می‌کند با توجه به اهمیت آن، این مقدمه در کتابی مستقل منتشر و چندین بار تجدید چاپ شده است.

■ درس فی علم الأصول

از مهم‌ترین کتاب‌هایی است که شهید صدر در زمینه پژوهش‌های علمی اصولی نوشت و موضوع درسی برای طلبه‌های علوم دینی به شمار می‌آید. این کتاب به شیوه جدیدی نوشته شده که تعبیرکننده شیوه علمی شهید صدر است. آیت الله صدر در این کتاب آرا و اندیشه‌های خود در زمینه علم اصول مطرح کرده است.

■ فدک فی التاریخ

اثر حاضر از نخستین تألیفات آیت الله صدر است و در آن به تحلیل تاریخی حادثه فدک پرداخته این کتاب به موضوعیت و بی‌طرفی ممتاز است و شهید صدر در بررسی موضوعات، تحت تأثیر گرایش‌های فرقه‌ای و مذهبی قرار نگرفته است

■ الاسلام یقود الحیاه

سلسله پژوهش‌هایی است که شهید صدر در نخستین روزهای پیروزی انقلاب اسلامی ایران و در پاسخ به پرسش‌های گروهی از علمای دینی درباره مسائل اساسی مربوط به دولت اسلامی در سال ۱۳۹۹ هـ. ق. داده است.

■ نظره عامه فی العبادات

کتابی از شهید صدر است که در انتهای کتاب الفتاوی الواضحه چاپ شده است. او در این کتاب نقش عبادت را در زندگی انسان و ضرورت آن در بنای متکامل انسان و معانی عبادی احکام و ابعاد متفاوتی یکی مسائل عبادی بررسی کرده است. این موضوعاتی است که اهمیت فکری فراوانی دارد و شهید صدر به شیوه علمی ساده‌ای به این موضوعات پرداخته و دیدگاهی واقعی درباره عبادت ارائه می‌دهد؛ به گونه‌ای که به تمامی شبهات مطرح شده درباره برخی شعایر عبادی پاسخ می‌دهد.

■ المحنه

این کتاب مفهوم قرآنی محنت را بررسی و آن را به دو بخش موضوعی و ذاتی تقسیم کرده است.

■ التفسیر التجزئی والتفسیر التوحیدی للقرآن الکریم

پژوهشی در زمینه شیوه تفسیر ترتیبی با گرایش توحیدی یا موضوعی در تفسیر قرآن کریم است.

■ المعالم الجدیدة للأصول

کتابی است که شهید صدر در آن تحول علم اصول را در تاریخ اسلامی بررسی کرده است. این کتاب، پژوهشی علمی در تحلیل تحول علمی تاریخ اندیشه اصولی محسوب می‌شود.

■ رسالتنا

مجموعه سرمقاله‌های سال اول مجله «الاضواء» نجف است، با مقدمه‌ای از آیت الله سید محمدحسین فضل الله که در بیروت به چاپ رسیده است.

■ سایر آثار مؤلف: غایه الفکر فی علم الاصول، بحوث فی شرح العروة الوثقی (کتاب چهار جلدی که جلد اول آن در سال ۱۳۹۱ هـ. ق. چاپ شد؛ العقیده الالهیه فی الاسلام (در انتهای کتاب فدک فی التاریخ آمده است)، التشیع والاسلام؛ (به عنوان مقدمه بر کتاب تاریخ الامامیه و اسلافهم نوشته شده است)؛ اخترنالک؛ (مجموعه مقالات متفرقه با چاپ بیروت) اهل البیت و تنوع ادوار و وحده هدف، تعلیقه بر منهاج الصالحین، تعلیقه بر بلغه الراغبین (رساله عملیه مرحوم آیت الله شیخ محمدرضا آل یاسین)؛ تعلیقه بر مناسک حج آیت الله خوبی؛ موجز احکام الحج؛ اطروحه المرجعیه الصالحه؛ مباحث الاصول؛ (تقریرات درس اصول شهید صدر که توسط آیت الله سید کاظم حایری نوشته شده است)؛ تقریرات اصول که در هفت جلد توسط آیت الله سید محمود هاشمی تهیه و در بیروت چاپ شده است.

• شایعه پراکنی عده‌ای به منظور ایجاد اختلاف میان سید خوبی و شهید صدر؛ چاپ کتاب الفتاوی الواضحه؛

• چاپ کتاب دروس فی علم الاصول، انتشار نقد دکتر علی شریعتی بر کتاب تشیع مولود طبیعی اسلام، تألیف شهید صدر و نوشتن نقدی بر نقد دکتر شریعتی به وسیله آیت‌الله شهید صدر؛ چاپ کتاب حلقات؛ درخواست حسن البکر، رئیس جمهور عراق، از شهید صدر به نوشتن کتابی به نام او در ازای برطرف شدن موقعیت نامناسب به وجود آمده برای ایشان و خودداری آیت‌الله صدر از این کار؛ حرکت اربعین مردم برای اعلام اعتراض خود علیه سلطه ضد انسانی رژیم بعث؛ دستگیری آیت‌الله صدر پس از انتفاضة ماه صفر در بغداد و تهدید ایشان به مرگ؛ چاپ کتاب فلسفتنا با اصلاحاتی توسط رژیم بعث، به خاطر احساس خطر از جانب حزب شیوعیون؛ برگزاری جلسات بحث فلسفی، تحت عنوان «کیفیت تحول ذهن بشر» هر روز عصر؛ عمامه‌گذاری سید حسن نصرالله به دست آیت‌الله صدر؛

۱۳۹۷

۱۳۹۶

چند قاب از زندگی شهید صدر

عالم شهید در غربت عراق

■ سکوت در برابر ظلم؛ هرگز

هنگامی که آیت‌الله سیدمحمدباقر صدر، توسط رژیم بعث عراق دستگیر شد، یکی از یاران و دوستان ایشان به بنت‌الهدی، خواهر شهید صدر، پیشنهاد کرد که مدتی سکوت کند و پنهان شود و در برابر ظلم و ستم رژیم عراق اعتراض نکند، اما بنت‌الهدی در پاسخ چنین گفت:

مسئولیت شرعی، ما را بر آن می‌دارد که در برابر ستم و ستمگر، این چنین موضع‌گیری کنیم. دیگر زمان سکوت به سر آمده است. ما باید صفحه دیگری از جهاد و مبارزه بگشاییم. ما سال‌های متمادی سکوت کرده‌ایم و هر چه بیشتر سکوت کنیم، دشمنان ما گستاخ‌تر می‌شوند. چرا باید ساکت باشیم؟

آنگاه بنت‌الهدی به سوی مرقد مولا علی علیه السلام رفت و پس از زیارت، در بازار شهر، ندای اللاکبر سر داد و برای مردم، علیه رژیم بعث عراق تبلیغ کرد.

■ مسئولیت جهانی

وقتی حکومت عراق شهید آیت‌الله صدر را دستگیر کرد، رئیس سازمان امنیت نجف، از ایشان پرسید که تو عرب هستی، چرا از ایران و انقلاب آن طرفداری می‌کنی و چرا همه فعالیت‌های خودت را در راه کمک به ایران و خمینی منحصر کرده‌ای. چرا برای مطهری که یک آخوند فارسی‌زبان ایرانی بود، در نجف مجلس ختم برپا می‌کنی و برای چه با خمینی مکاتبه می‌کنی. آیت‌الله صدر با خشم گفت: من یک مسلمانم و در برابر همه مسلمانان جهان، مسئول هستم و باید به مسئولیت جهانی خویش عمل کنم. این به عرب و عجم، ایران و غیر ایران مربوط نیست. من از این راه یک گام به عقب نخواهم گذاشت.

■ فتاوی تاریخی

پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، شهید آیت‌الله سید محمد

باقر صدر، از انقلاب اسلامی ایران حمایت می‌کرد و روز به روز رابطه خویش را با حضرت امام خمینی علیه السلام افزایش می‌داد. نامهای به امام، در پاریس نوشت و از انقلاب شکوهمند ایران ستایش کرد و با تمام شجاعت آمادگی خود را اعلام نمود. در این راه، فتاوی تاریخی خود را درباره انقلاب اسلامی صادر کرد:

«بسم الله الرحمن الرحيم. کسانی که در ایران برای دفاع از اسلام و مسلمین قیام کرده و کشته می‌شوند، شهید هستند و خداوند آنان را در بهشت، با امام حسین علیه السلام محشور می‌کند. ان شاء الله تعالی.» سیدمحمدباقر صدر.

■ عرب، عجم و حوزه علمیه

حکومت جاهلانۀ بعثی، شیخ عیسی شیبیری آل خاقانی (رهبر گروه وابسته خلق عرب) را فرستاد تا با زبان او تعصب عربی با شهید صدر سخن بگوید. وی به شهید گفت: «حوزه علمیه عربی نیازمند ساختاری جدید است و کسی جز شما نمی‌تواند چنین کاری بکند. من آماده‌ام تمامی دستورهای شما را در این باره انجام دهم.» شهید صدر بر دیدگاه آگاهانه خود پافشاری کرده، پاسخ داد: «حوزه علمیه نجف اشرف ابا دیگر حوزه‌ها! یک نظام دارد و جدایی‌ناپذیر است. ما حوزه عربی یا فارسی و یا افغان نداریم. در حوزه، عرب و فارس و افغان و پاکستانی و دیگر قومیت‌ها برابر هستند.» خاقانی گفت: «اما آقای من! عجم بر حوزه سیطره پیدا کرده، بیشتر مراجع از آنان هستند.» سید شهید پاسخ داد: «در حوزه جز آزادی هست و هر کس ثابت کند که لیاقت و شایستگی دارد، پیش می‌آفتد و کسی نمی‌تواند مانع او شود.» خاقانی گفت: «آقای من! می‌دانید عجم‌ها در خوزستان چه بر سر عرب‌ها آورده‌اند؟! جوانانشان را کشته، آبرویشان را ریخته و اموالشان را غارت کرده‌اند. خمینی بر ضد عرب موضع گرفته، آنان را خوار کرده و کرامتشان را از بین برده است.» سید شهید گفت: «من به تو اجازه نمی‌دهم این حرف‌ها را بزنی. آقای خمینی مرجع عدلی است و بین عرب و عجم فرق نمی‌گذارد. اینجا،

• سفر شهید صدر به همراه تمام اعضای خانواده و بعضی از شاگردانش به مکه؛ محکوم کردن موضوع انور سادات در معاهده کمپ دیوید؛

• اعلام روز شانزدهم رجب به عنوان روز اعتراض و اظهار انزجار از اعمال ظالمانه رژیم؛ هجدهم رجب: آغاز محاصره نه ماهه خانه آیتالله صدر و کوچهای اطراف آن؛

• ۱۹ جمادی الاول، دستگیری به دستور ابوسعید، رئیس سازمان امنیت نجف و انتقال به بغداد؛ ۲۳ جمادی الاول (۱۹ فروردین ۱۳۵۹) شهادت صدر و همراه همیشگی اش، علویه بنت‌الهدی صدر، به دست مزدوران رژیم بعث عراق.

شهادت

۱۴۰۰

۱۳۹۹

۱۳۹۸

بدن آن شهید چه کرده بودند!»

■ نوآوری فقهی

یکی از نوآوری‌های فقهی شهید صدر، استفاده بهینه از استقراء و حساب احتمالات در استنباط احکام شرعی و کشف ملاکات آن در قالب نگرش جامع به شریعت است، وی نقش دلیل استقرایی در احکام را در دو زمینه بررسی کرده است، استقرای مستقیم و غیر مستقیم. استقرای مستقیم (استقراء در احکام) عبارت است از اینکه موارد فراوانی از احکام شرعی را بررسی کرده و آنها را در جهت و ملاک واحد و مشترک بیابیم. در نتیجه از این طریق قاعده‌ای کلی در شریعت اسلامی کشف کنیم.

■ احسنت بر توای سربلند کننده عراق

شروع تحصیلات حوزوی شهید صدر در کازمین از دهسالگی آغاز شد. در یازدهسالگی منطق و برخی دروس مقدماتی و سطوح را نزد برادرش علامه سید اسماعیل صدر رحمته‌الله آموخت در اواخر دهه دوم عمر شریفش به درجه اجتهاد رسید و در همان وقت، فتاوی خود را به شکل حاشیه بر کتاب بلغه‌الراغبین به نگارش درآورد. با درخشش نبوغ و استعداد ایشان در دوره نوجوانی، روزی از شهید صدر خواسته شد تا در حسینیه آل یاسین کازمین، برای مردم سخنرانی کند. ایشان آن قدر کوچک بود که چهارپایه‌ای آوردند تا روی آن قرار گیرد و همه بتوانند شهید صدر را ببینند. در همان مجلس، به مناسبت تولد حضرت امام حسین علیه السلام سخنرانی کرد. متن سخنرانی که خود آن را تهیه کرده بود، چنان فصیح و بلیغ بود که حاضران را تحت تأثیر قرار داد.

تا جایی که دایه ایشان، شیخ راضی آل یاسین که در آن مجلس جشن حضور داشت، نتوانست خود را نگاه دارد و برخاست و رو به او کرد و گفت: «ای سید محمدباقر صدرا احسنت بر تو ای سربلند کننده عراق!»

در نجف حقوق ماهیانه به عرب و عجم می داد، بی آنکه میان آنان فرق بگذارد.» خاقانی گفت: «معذرت می خواهم! می خواستم شما را آگاه کنم که رخدادهای دردناکی برای عرب‌های خوزستان پیش آمده است.» سید شهید فرمود: «عرب‌های خوزستان در سایه دولت اسلامی زندگی می کنند. هر چیز برای آنان هست، برای دیگران نیز هست و هر سختی دارند، دیگران هم دارند. دوست ندارم بار دیگر این حرف‌ها تکرار شود.»

■ اعدام یا پذیرش پنج پیشنهاد؟

آیتالله شهید صدر چهار مرتبه توسط حزب بعث زندانی شد. آخرین بار در سال ۱۴۰۰ هجری قمری بود که هزاران سرباز مسلح و مجهز برای دستگیری ایشان وارد نجف اشرف شده و او را به بغداد انتقال دادند. وقتی آن عالم فرزانه را دستگیر می کردند، شهیده علویه بنت‌الهدی، زینب گونه‌از برادر دفاع کرد و به مدت پانزده دقیقه خطبه خواند. سربازان که گویی مرغ بر سرهایشان نشسته باشد، ساکت و بی حرکت بودند. او گفت: «برادر من تنها و بدون سلاح است. چرا برای دستگیری او صدها سرباز مسلح آورده‌اید؟ آیا این بدین لحاظ نیست که همه عراقی‌ها با او هستند؟ از این رو در این وقت از صبح که همگان در خواب هستند، یورش برده‌اید.» سپس رو به برادر بزرگوارش کرد و گفت: «برو برادرم خداوند با توست، شهادت راه و روش ما و اجداد پاک ماست! ... در بغداد شروطی به قرار ذیل به شهید صدر پیشنهاد می شود: ۱. دست از تأیید انقلاب اسلامی ایران و رهبر آن، آقای خمینی بردارد؛ ۲. برخی از اصول حزبی‌ها، یعنی حزب بعث را تأیید نماید یا حداقل برخی از مواضع ملی ما را تأیید نماید. مثل حل قضیه کردستان؛ ۳. به تحریم پیوستن به حزب الدعوه فتوا بدهد؛ ۴. فتوای خود به تحریم پیوستن به حزب بعث را پس‌بگیرد و به جای آن به جواز پیوستن به آن فتوا بدهد؛ ۵. بین حکومت و ایشان، مکاتبات و مراسلات صورت بگیرد تا مردم فکر کنند رابطه او با حکومت رابطه‌ای حسنه است.

اما آیتالله صدر همه آنها را رد کرد؛ از این رو صدام به ایشان گفت: بهزودی اعدام خواهی شد! یک روز پس از دستگیری آیتالله صدر، حزب بعث به منزل ایشان مراجعه نموده و گفتند که سید می خواهد خواهرش را ببیند. و بدین ترتیب بنت‌الهدی، به دنبال آیتالله صدر دستگیر و زندانی شد و یک روز پس از دستگیری، پیکرهای پاک آن دو شهید راه فضیلت را به خانواده و بستگانشان تحویل دادند. مرحوم سید محمدصادق صدر می گوید: «آثار شکنجه در سر مبارکشان مشاهده می شد، نگذاشتند بدن آن شهید را ببینیم، معلوم نیست با

اندیشه‌های که در صدر نشست

شهید آیت‌الله العظمی سید محمدباقر صدر، عالم و مجاهد برجسته شیعی عراق، در ۲۵ ذی‌قعدة سال ۱۳۵۳ هـ.ق در شهر کاظمین عراق، در یک خانواده نامدار، اصیل، مبارز و روحانی دیده به جهان گشود. او فرزند سید حیدر صدر، از نوابغ فقه و اصول و نوه آیت‌الله العظمی سید اسماعیل صدر بود که پس از درگذشت آیت‌الله شیرازی به مقام مرجعیت نائل شد. مادر شهید صدر، دختر شیخ عبدالحسین آل باسین، از رجال برجسته مذهبی و بانویی باتقوا و پرهیزگار بود. آیت‌الله شهید صدر تحت نظر مادر و برادر بزرگش آیت‌الله اسماعیل صدر که از مجاهدین بنام بود، آموزش دید و پرورش یافت. آیت‌الله صدر دانشمندی فرزانه و آگاه به علوم زمان خود بود، از دیدگاه او، به کار بردن راه‌حل‌های مربوط به مسائل صدر اسلام، برای مسائل امروزی، نادرست است. او با این نگاه توانست تحول نوینی را در اندیشه و علوم اسلامی پدید آورد. او در زمینه‌های گوناگون، اعم از فقه، اصول، اقتصاد و جامعه‌شناسی تبحر و تخصص داشت و در زمینه‌های تاریخ و قانون‌گذاری و بانکداری بدون ربا احاطه علمی داشت. در این نوشتار نگاهی اجمالی به اندیشه‌های این متفکر فرزانه در حوزه اقتصاد و سیاست داریم.

منتخب

■ اندیشه اقتصادی شهید آیت‌الله صدر

علم اقتصاد و مکتب اقتصاد، از دیدگاه شهید صدر با یکدیگر متفاوت هستند. به بیان ایشان، علم اقتصاد علمی است که حیات اقتصادی، پدیده‌ها و جلوه‌های آن را تفسیر کرده و ارتباط آن را با اسباب و عواملی کلی که بر آن حاکم است، بیان می‌دارد. اما منظور از مکتب اقتصادی، ایجاد روشی برای تنظیم عادلانه زندگی اقتصادی است.

بعلم‌تقدیر شهید صدر اقتصاد اسلامی بر سه اصل اساسی استوار است: مالکیت مختلط، آزادی اقتصادی در کادر محدود عدالت اجتماعی.

نکاتی که شهید صدر در خصوص اقتصاد اسلامی بسیار بر آن تأکید دارد، سازگاری اهداف اقتصادی اسلام، با واقعیت‌های زندگی انسان (واقعی بودن)، توجه به عوامل ارزشی و اخلاقی (اخلاقی بودن) و اهمیت عوامل اخلاقی و پیوند اقتصاد اسلامی با مسائل ارزشی و هنجاری هستند.

شهید آیت‌الله صدر معتقد است، نظام اقتصادی و رژیم اقتصادی با یکدیگر مرتبط هستند. وی توضیح می‌دهد که قوانین بر اساس اصول پذیرفته‌شده در قانون اساسی، از جمله اصول اقتصادی، مناسبات افراد با اموال و نیز، مناسبات افراد بین خودشان را مشخص می‌کنند؛ به طوری که از مطالعه قوانین یک کشور می‌توانیم تشخیص دهیم، چه نوع نظام اقتصادی، با چه اصولی بر آن کشور حاکم است؟ به همین جهت اصول اقتصاد اسلام را نیز می‌توان از بررسی احکام و رژیم اقتصادی آن به دست آورد.

آیت‌الله صدر نظریات و اصول را زیر بنا و سیستم قانونی را که بر مبنای آن اصول تشکیل شده، روبنا معرفی می‌کند.

از دیگر نکات قابل توجه در دیدگاه اقتصادی شهید آیت‌الله صدر، نقش بانک در جامعه اسلامی است. از دیدگاه ایشان، بانک یکی از ضروریات جامعه به منظور جمع‌آوری اموال بی‌استفاده جهت بهره‌گیری از آنها در کارهای اقتصادی است. بدین ترتیب وی ضمن توضیح تجهیز و تخصیص منابع در بانکداری غربی، شیوه‌های جذب منابع را در بانکداری بدون ربا به منظور جایگزین کردن آن با بانک‌داری غربی و وظایف بانک، ارائه می‌کند و در نهایت راهکارهای فرار از ربا و مباحث مربوط به فقه بانک را مطرح می‌کند و به دفاع از شیوه‌های تخصیص و تجهیز اسلامی، مانند مضاربه می‌پردازد.

شهید صدر معتقد است که اسلام از طریق شیوه‌های توزیع، توانایی تنظیم توزیع را برای رساندن ثروت اقتصادی به حد اعلی آن دارد؛ که راه آن، بهره‌گیری انسان از منابع و ثروت‌های طبیعی است. آیت‌الله صدر در بحث توزیع، مشکل اساسی اجتماعی را «ستم» می‌داند. ایشان بیان می‌دارد، دستگاه توزیع در اسلام، از دو ابزار اصلی تشکیل شده است: کار و نیاز. از این دیدگاه، اسلام تنها کار را موجب مالکیت کارگر به نتیجه عمل خویش می‌داند و این مالکیت خصوصی بر پایه کار، گویای میل طبیعی انسان به تملک نتایج کار خویش است و قاعده‌ای اسلامی که شهید صدر استخراج می‌کند، این است که کار، موجب

مالکیت کارگر بر ماده، و نه سبب ارزش آن است؛ بنابراین کارگر، زمانی که مرورید را استخراج می‌کند، با این کارش، تنها مالک آن می‌شود؛ او با این کار، به آن ارزش نمی‌بخشد. شهید صدر، عناصر سه‌گانه شکل‌دهنده دستگاه توزیع در اسلام را چنین خلاصه می‌کند: کار به عنوان اساس مالکیت، ابزاری اصلی برای توزیع است؛ بنابراین کسی که در عرصه طبیعت کار می‌کند، ثمره کارش را خود می‌چیند و مالک آن می‌شود. نیاز به عنوان تعبیری از حق انسانی ثابت در زندگی شرافتمندانه، ابزاری اساسی برای توزیع است و به این ترتیب، توزیع متکفل رفع نیازهای جامعه اسلامی است. مالکیت از طریق فعالیت‌هایی تجاری، که اسلام در ضمن شرایط خاصی که تعارضی با اصول اسلامی و عدالت اجتماعی نداشته باشد، اجازه آن را داده است، ابزار ثانوی توزیع است. توزیع پیش از تولید، دارای چهار عامل است که می‌توان آنها را منابع طبیعی تولید نامید: زمین، مواد خام که بیشتر آنها معادن هستند، آب‌ها و دیگر منابع طبیعی (دریا، مرورید و ...)

آخرین نکته کلیدی در دیدگاه اقتصادی شهید صدر، نگاه ایشان به نقش دولت در نظام اقتصادی، به عنوان نیروی اساسی ثروت تولیدی و اهداف توزیع است. در اندیشه شهید آیت‌الله صدر، اهمیت نقش دولت، از آن روست که راه‌اندازی پروژه‌های بزرگ اقتصادی، بدون دولت میسر نیست و این پروژه‌های بزرگ نیز نیازمند انباشت سرمایه است که بدون کمک دولت امکان

ندارد؛ زیرا اسلام ثروت‌اندوزی کلان را منع کرده و دولت باید برای اطمینان‌یابی از جریان درست تولید و توزیع منصفانه منابع طبیعی، در اقتصاد دخالت کند. دولت نقش مهمی در اقتصاد دارد. حیطه اصلی دخالت دولت، منطقه الفراغ است. در این منطقه خلأ حاکم - به دلیل اینکه ولی امر است - به اقدامات اقتصادی دست می‌زند که «تأمین اجتماعی» و «توازن اجتماعی» را تحقق بخشد. بدین ترتیب، هدف و فلسفه دخالت دولت، تضمین و از بین بردن تفاوت‌ها و فاصله‌های عمیق اجتماعی است. دخالت دولت موجب می‌شود تا تضادها و فاصله‌های اجتماعی به اندازه‌ای شدید نشود که موجب انحصار ثروت در دست سرمایه‌داران شود. منطقه الفراغ باید چنان منعطف باشد که اسلام، فرصت پاسخ‌گویی به نیازهای اجتماعی و حل مشکلات اقتصادی را در هر زمانی داشته باشد.

■ اندیشه سیاسی شهید آیت‌الله صدر

شهید صدر با اذعان به این امر که کل نظام هستی از حاکمیت انحصاری خداوند پدید می‌آید، بیان می‌دارد که تنها خداوند متعال منشأ همه قدرت‌ها و حاکمیت‌هاست. این حقیقت بدین معناست که انسان آزاد است و هیچ انسان دیگری و هیچ طبقه و گروهی بر او حاکمیت ندارد و حاکمیت تنها از آن خداست. به اعتقاد آیت‌الله صدر، با وجود اصل توحید، همه انسانها در برابر خداوند مسئول خواهند بود و تنها اوست که در نظام هستی پروردگار و صاحب اختیار است و پیرو آن در تنظیم روش زندگی انسان‌هاست و هیچ فرد و جماعتی غیر از خدا، حق حاکمیت ندارد. بنابراین تمام جامعه بشری تنها به یک محور یعنی خداوند متعال وابسته هستند.

شهید صدر پس از اثبات حاکمیت انحصاری خداوند، به سراغ حاکمیت انسان می‌رود و حاکمیت انسان را از باب خلیفه‌الله بودن او تبیین می‌کند. به اعتقاد شهید صدر مسئله خلافت انسان در قرآن، شالوده حکومت را تشکیل می‌دهد و حکومت بین مردم از وضع خلافت سرچشمه می‌گیرد. ایشان از نظریه خلافت انسان، چنین استفاده می‌کند که اعمال سلطه و تسری قدرت، مطابق با شریعت الهی و اسلامی، حق امت و اینای بشر است و خلافت انسان در زمین یعنی خداوند بشر را نایب خود در حکومت قرار داده و رهبری و آبدانی جهان

◀ منتخب

حیطه اصلی دخالت دولت، منطقه الفراغ است. در این منطقه خلأ، حاکم - به دلیل اینکه ولی امر است - به اقدامات

اقتصادی دست می‌زند که «تأمین اجتماعی» و «توازن اجتماعی» را تحقق بخشد. بدین ترتیب، هدف و فلسفه دخالت دولت، تضمین و از بین بردن تفاوت‌ها و فاصله‌های عمیق اجتماعی است

امام رسیده بود. بنابراین به اعتقاد آیت‌الله صدر، در زمان غیبت امام‌زمان عجل الله تعالی فرجه علما می‌بایست برای بنیان نهادن جامعه اسلامی، اهتمام ورزند و از این راه، حکومت را به اجرای دستورات الهی وادار نمایند که بر اساس آن، مردم را به رعایت فضایل و اجتناب از ذرایل ملزم کند.

از دیدگاه شهید صدر، رسالت و خط گواهی پیامبران، اوصیا و اوصیای اوصیا در محورهای ذیل خلاصه می‌شود: ۱. مرجعیت ایدئولوژیک در اندیشه و قانون‌گذاری؛ ۲. اشراف و نظارت بر خط سیر خلافت و حاکمیت انسان؛ ۳. دخالت برای رویارویی با انحراف یا برای تعدیل آن و یا برای بازگشت به طریق صحیح.

نکته نهفته در دیدگاه شهید صدر این است که خلافت عمومی انسان بر اصل شورا استوار است، ولی اصل شورا به صورت آزاد به انسان‌ها اجازه اعمال قدرت نداده است، زیرا این اصل به امت اسلامی این حق را داده که در چارچوب شریعت اسلامی و قانون اساسی اسلام و اشراف نایب‌الامام - که همان مرجع و رهبر است - بر خود حکومت داشته باشند.

را از نظر اجتماعی و طبیعی به او سپرده است. اما بشر خلیفه، این اجازه را ندارد که جدا از راهنمایی و هدایت الهی، به هوا و هوس و طبق اجتهاد خود حکومت کند، لذا پیامبران آمده‌اند تا این جانشینان را از انحراف بازدارند و او را در مسیر درست، ارشاد و راهنمایی کنند. ایشان به صراحت عنوان می‌کند که وجود پیامبران، جانشینان آنان و سپس مرجعیت شیعه، بیانگر دخالت خداوند در امر جانشینی است.

آیت‌الله صدر در همین جهت بیان می‌دارد «همچنان که امامت تداوم نبوت بود مرجعیت اقتدار ربوبی و برجسته مذهبی، نیز تداوم امامت است و مرجعیت، برای کمک به پرهیزکاران و مسلمانان ستم‌پدیده نیز برقراری حکومت امامان و پیامبران - تنها حکومت عدلی که در طول تاریخ ایجاد شده و انسان‌های آزاده به خاطر آن کوشیده و جنگیده‌اند - تلاش می‌کند. وقتی که پیامبر اسلام از دنیا رفت، امامت جایگزین پیامبری شد و وقتی که امام دوازدهم عجل الله تعالی فرجه غایب شد، مرجعیت، جایگزین امامت گشت؛ یعنی تصمیم به جای امام، به مرجع رسید، همان گونه که تصمیم به جای پیامبر به

شهید صدر در کلام آیت الله هاشمی شاهرودی

ناگفته‌ای از گفته‌ها

سید محمود هاشمی شاهرودی در سال ۱۳۲۷ در شهر نجف و در خانواده‌ای مذهبی و از سادات منسوب به حسین بن علی علیه السلام به دنیا آمد. پدرش سید علی حسینی شاهرودی، از استادان و بزرگان حوزه علمیه نجف بود. ایشان پس از اتمام دوره سطح، در درس سید محمد باقر صدر، امام خمینی علیه السلام و سید ابوالقاسم خویی حاضر شدند. کتاب بحوث فی علم الاصول (تقریرات درس‌های اصول شهید صدر) یکی از تالیفات ایشان می‌باشد. این مکتوب بررسی از گفت‌وگو معظم له با مجله شاهد باران (یادنامه آیت‌الله محمدباقر صدر)، شماره ۱۸، اردیبهشت هشتاد و شش است.

قبل از آمدن به حوزه، آیت‌الله صدر را به عنوان یک چهره متفکر اسلامی می‌شناختم. بعد از ورود به حوزه، بعضی از اساتیدی که در خدمتشان درس‌های سطح و به‌خصوص سطح عالی را مشغول شدم، از شاگردان ایشان بودند و با ایشان ارتباط داشتند و همین ارتباط، قهراً به ارتباط با شهید صدر انجامید، چون نظام حوزه و رابطه استاد و شاگردی، رابطه‌ای مهم و اساسی است. این مسئله باعث شد که من با بعد فقهی و حوزوی ایشان هم آشنا شوم و تقریباً سطح را که تکمیل کردم در سال ۱۳۷۸ ه.ق به درس ایشان رفتم. البته قبل از حضور در درس ایشان هم، با ایشان از طریق جلسات و گعده‌هایی که در نجف،

بین علما و فضلا، بود آشنایی و ارتباط پیدا کرده بودم و ایشان هم من را به سبب ابوی می‌شناختند که آقای صدر وقتی مرا شناختند، خیلی اظهار علاقه کردند. لذا وقتی در درس ایشان حاضر شدم، این ارتباط خیلی قوی شد. عرض کردم رابطه استاد و شاگردی در حوزه‌ها رابطه بسیار عمیقی است، یعنی استاد در حوزه نسبت به شاگرد، هم مربی است، هم پدر و هم مذهب؛ و اساتیدی که در حوزه‌ها موثر هستند، در همه امور شاگرد، حالتی این چنینی دارند.

به نظر من دو مسئله عامل ورود آیت‌الله صدر به عرصه مرجعیت شد. شهید صدر در ابتدا به دنبال همان مرجعیت رسمی حوزه بودند و بیشتر آقای خویی را تأیید می‌کردند، چون اعتقاد به اعلمیت ایشان داشتند. یک تصویری شبیه به تصور امام خمینی علیه السلام که نسبت به آیت‌الله بروجردی داشتند. ابتدا ایشان خیلی به آقای خویی امیدوار بودند. آن هم به دلیل آزادی فکر ایشان بود. آقای خویی اسلام را به عنوان یک نظام، قبول داشتند. ایشان تمام حکومت‌های غیر اسلامی را نامشروع می‌دانستند و فتوایشان این بود که از نظر اموال هم، آنها را مالک نمی‌دانستند و لذا کارمندانی که حقوق می‌گرفتند، دچار مشکل می‌شدند، چون حقوق آنها را مشروع نمی‌دانستند و می‌گفتند تا حکومت اسلامی نباشد و مشروعیت آن از طرف شارع امضاء نشود، مشروع نیست. آقای صدر هم که سالها شاگرد ایشان

بودند، خیلی به آقای خویی خوش‌بین بودند و به خصوص بعد از دوران آخر مرجعیت آقای حکیم که چالش با حکومت زیاد شده بود، آقای صدر تصور می‌کردند آقای خویی می‌توانند همان راه آقای حکیم را ادامه بدهند و با این امید بر رجوع به ایشان تأکید می‌کردند و با خود ایشان هم در ابتدای کار قول و قرار گذاشته بودند. آقای صدر بعد از مدتی دیدند که این کار انجام نمی‌شود و کاملاً مشخص شد که افق فکری باز یک مسئله است و مدیریت یک مسئله دیگر. آقای صدر از این جهت به تدریج مأیوس شدند و لذا با بیت ایشان قطع رابطه کردند، ولی با خود ایشان بعضی وقتها سلام و علیکی داشتند. لذا این به نظر من یک علت بود. عامل دیگر هم فشار مردم به آقای صدر برای تصدی مرجعیت بود. ایشان از نظر فکری، بحث‌های سیاسی و اجتماعی، در کل عراق بی‌نظیر و در جهان اسلام کم‌نظیر بودند. کتاب‌ها و مقالات و صحبت‌های ایشان عمق عجیبی داشتند. چه از داخل و چه از خارج عراق، ارتباطات زیادی با ایشان برقرار می‌شد. آقای صدر در همه بخش‌ها امتیازات فوق‌العاده‌ای داشتند، بی‌نظیر بودند. نزد خیلی‌ها اعلمیت ایشان ثابت شده بود و می‌خواستند از ایشان تقلید کنند و آن روحیه و شرایط انقلابی و عشق و علاقه هم مزید بر علت می‌شد. این موج، مخصوصاً در جوان‌ها به شدت به راه افتاده بود و در بعضی از علما مخصوصاً علمای بزرگ در استان‌های عراق هم

منتخب

امام خمینی علیه السلام
در همان اوایل، در زمان آقای حکیم، آقایان مبارزی که از اروپا و جاهای دیگر می‌آمدند، به آقای صدر ارجاع می‌دادند و می‌گفتند از افکار ایشان استفاده کنید.

امام علیه السلام به ایشان امیدوار بودند

دیده می‌شد، از جمله آسید میرمحمد قزوینی در بصره که از فضلا و مجتهدین بودند و دفاتر بحث فقه ما و امثال اینها را خواسته بودند، اینها را خوانده بودند و بحث‌های فقهی را با بحث‌های کتابی آقای خوئی که خیلی‌هایشان از جمله التحقیق چاپ شده بود؛ تطبیق می‌دادند و همین طور مستمسک آقای حکیم، ولی چون زمان حیات آقای حکیم بود و اعتقاد به اعلمیت آقای حکیم پیدا کرده بودند، می‌گفتند از لحاظ شرعی مکلفیم و نمی‌توانیم به کسی غیر از ایشان ارجاع بدهیم، اما آقای آسید محمد قزوینی، دو سه بار پسرهایشان و عشایر بصره را نزد آقای صدر فرستادند و این نمایانگر تمایل عمیق آنها به آقای صدر بود. این دو عامل دست به دست هم داده بودند. واقعا خواست عمومی مردم عراق، به خصوص جوان‌ها و طلبه‌ها و کسانی که از مراتب علمی ایشان اطلاع پیدا کرده بودند این بود. بدین ترتیب، میان مردم مورد توجه قرار گرفتند، ایشان به رغم میل خود و با احتیاط بسیار زیاد، مرجعیت را پذیرفتند.

■ ■ ■

من خیلی تمایل داشتم که این تقارب هر چه بیشتر بین این دو نفر انجام شود. این از اول به دل من افتاده بود که این نزدیکی به نفع هر دو بزرگوار است، هم به نفع امام و هم به نفع ایشان در عراق. امام خمینی در همان اوایل، در زمان آقای حکیم، آقایان مبارزی که از اروپا و جاهای دیگر می‌آمدند، به آقای صدر ارجاع می‌دادند و می‌گفتند از افکار ایشان استفاده

کنید. امام به ایشان امیدوار بودند. آیت الله صدر از دو طریق با امام ارتباط داشتند. یکی از طریق مرحوم آسید احمد آقا که خودشان هم در درس آقای صدر شرکت می‌کردند، یکی هم افرادی که از خارج می‌آمدند و همچنین طلبه‌هایی که با آنها ارتباط داشتند. خود آقای صدر هم به هر مناسبتی دیدن امام می‌رفتند. بارها در خدمت ایشان به دیدن امام رفتیم و امام هم خیلی به ایشان احترام می‌کردند، مخصوصا اواخر که امام را در منزل، محصور کردند، تنها کسی که به دیدن امام رفت، آقای صدر بود. هیچ کس نرفت. می‌ترسیدند. روز بعد هم که امام رفتند مرز کویت و بعد به پاریس رفتند. در سه چهار روز آخر، تمام اطراف خانه امام را گرفته بودند و هیچ کس اعم از عرب و دیگران، به دیدن امام نرفت و فقط آقای صدر می‌رفتند. در وفات مرحوم حاج آقا مصطفی، ایشان سه چهار بار به دیدن امام رفتند. امام هم خیلی به ایشان اظهار لطف می‌کردند.

کنید. امام به ایشان امیدوار بودند. آیت الله صدر از دو طریق با امام ارتباط داشتند. یکی از طریق مرحوم آسید احمد آقا که خودشان هم در درس آقای صدر شرکت می‌کردند، یکی هم افرادی که از خارج می‌آمدند و همچنین طلبه‌هایی که با آنها ارتباط داشتند. خود آقای صدر هم به هر مناسبتی دیدن امام می‌رفتند. بارها در خدمت ایشان به دیدن امام رفتیم و امام هم خیلی به ایشان احترام می‌کردند، مخصوصا اواخر که امام را در